

Kommentteja Aki Lehtiselle ja Kaisa Herneelle

EERIK LAGERSPETZ

Olen iloinen siitä, että Aki Lehtisen ja Kaisa Herneen kaltaiset arvostamani tutkijat ovat halunneet kommentoida kirjaani. He ovat juuri sellaisia lukijoita, jotka olen halunnut tavoittaa ja joilta toivon palautetta. Lehtinen on filosofi, joka on kirjoittanut laajasti yhteiskuntatieteiden metodologiasta, Herne taas politiikan tutkija, joka on syvällisesti perehtynyt filosofiaan. Molemmat ovat tehneet omalla alueellaan tutkimusta, joka liittyy kirjani aiheisiin. Ajatuksen toimitus on ystävällisesti suonut minulle tilaisuuden vastata kirjoituksiin. Vastaan aluksi Lehtiselle, joka kommentoi omaa tekstiäni suuremmin; sitten yritän sanoa jotakin myös Herneen tekstistä.

1. Sosiaalisen valinnan teoriasta ylimalkaan

Aki Lehtisen teksti sisältää paljon asiaa. Hän nostaa esille joukon kysymyksiä, joissa olemme eri mieltä, mainitsee joitakin, joista olemme samaa mieltä, ja käsittelee myös joitakin avoimia kysymyksiä. Yritys vastata kaikkiin niihin varmasti auttaisi omaa ajatteluani ja kenties hyödyttäisi Lehtistäkin. Se saattaisi kuitenkin koetella liikaa sekä Ajatuksen lukijoiden että toimittajien kärsivällisyyttä. Siksi tyydyn kommentoimaan vain joitakin Lehtisen huomiota. Hän antaa ymmärtää, että minä olen sosiaalisen valinnan teoria puolustaja, ja hän taas sen kriitikko. Kirjassa kysymyksenasetteluni on kuitenkin paljon monimutkaisempi. Yritän siinä tarkastella mahdollisimman kattavasti

sosiaalisen valinnan teorialle annettuja filosofisia tulkintoja ja teoriasta vedettyjä johtopäätöksiä. Osana tätä tarkastelua pyrin antamaan teorian peruskäsitteille intuitiivisesti mahdollisimman mielekkään tulkinnan ja samalla oikaisemaan eräitä väärinkäsityksiä. Näiltä osin vaikutan varmaan teorian puolustajalta. Samalla pyrin arvostelevaan niitä näkemyksiä, joiden mukaan teoria mullistaisi käsityksemme kollektiivisista päätöksentekomenettelyistä ja osoittaisi demokratian ratkaisevasti puutteelliseksi; näiltä osin olen pikemminkin vallitsevien käsitysten kriitikko. Minusta meidät molemmat voidaan luokitella teorian kriitikoiksi, joskin keskenään hyvin erilaisiksi. Lehtinen pyrkii kokonaisvaltaiseen kritiikkiin: hän haluaa jättää jäähyväiset koko lähestymistavalle.¹

Lehtinen väittää, että koska sosiaalisen valinnan teoria perustuu oletukselle, jonka mukaan äänestäjät äänestävät ”rehelisesti” eli ilmaisevat todelliset preferenssinsä, se on kyvytön käsittelemään strategista äänestämistä. Minusta tämä on hieinan harhaanjohtavaa. Lehtinen on varmasti hyvin selvillä siitä, että sosiaalisen valinnan teorian nimikkeen alla julkaistaan paljon sellaista tutkimusta, jossa tarkastellaan strategista äänestämistä. Vaikka strategisen äänestämisen mahdollisuus on epäilemättä ollut tiedossa niin kauan kuin äänestyksiä ylimalkaan on järjestetty, aiheeseen liittyvä systemaattinen tutkimus on syntynyt nimenomaan sosiaalisen valinnan teorian yhteydessä. On myös paljon sellaisia teorian sovellutuksia, joissa strateginen käyttäytyminen ei ole relevanttia; ilmeisimpiä ovat tietysti

1 Joissakin kohdin Lehtinen – kenties polemiikkiaan terävöittääkseen – päätyy tulkitsemaan välillämme olevat erimielisyydet suuremmiksi kuin ne todellisuudessa ovat. Hän esimerkiksi siteeraa virkettäni ”jotkut äänestyssäännöt ovat parempia kuin toiset siinä merkityksessä, että ne toteuttavat enemmän kriteereitä kuin toiset”. Alkutekstissä virke kuuluu: ”some voting rules seem to be better than others in the sense that they satisfy more criteria than the rest” (SCDV, s. 157, kursivointi tässä), ja sen tarkoituksena on aloittaa argumentti, jonka johtopäätös nimenomaan on, että tällaiset vertailut ovat riittämättömiä.

kontekstit, joissa ”äänestäjät” eivät ole toimivia henkilöitä, vaan esimerkiksi erilaisia arviointiperiaatteita.

On kuitenkin totta, että sosiaalisen valinnan teoria tyypillisesti perustuu yksinkertaistuksiin. Nostan tässä esiin kolme idealisoivaa olettamusta, väittämättä että ne välttämättä olisivat teorian määritteleviä piirteitä.

- (A) Sosiaalisen valinnan teoriassa tyypillisesti oletetaan, että valinta tehdään jostakin hyvin määritellystä joukosta, ja sen perustana ovat yksityiset preferenssijärjestykset, jotka ovat täydellisiä ja transitiivisia. Erityisesti äänestyksiin sovellettuna tämä on varsin vahva olettamus. On melko epärealistista olettaa, että esimerkiksi Suomen eduskuntavaaleissa äänestävillä olisi tällaiset preferenssijärjestykset kaikkien puolueiden (saati ehdokkaiden) välillä.
- (B) Äänestyssovellutuksissa oletetaan, että äänestäjien motivaatio palautuu valintaan ennalta rajatusta vaihtoehtojen joukosta. Tämä vaatimus on heikompi kuin Lehtisen mainitsema periaate, jonka mukaan äänestäjien oletetaan aina paljastavan preferenssinsä rehellisesti. Silti olettamus (B) rajaa paljon pois. Siitä seuraa, että esimerkiksi sopimukset, joissa jotkin äänestäjät sitoutuvat äänestämään huonompana pitämänsä vaihtoehtoa saadakseen vastineeksi tahtonsa läpi jossakin toisessa äänestyksessä, eivät ole analysoitavissa sosiaalisen valinnan tavanomaisin käsittein.
- (C) Edelleen oletetaan, että yksittäisistä preferenssijärjestyksistä on mahdollista konstruoida sosiaalinen (tai kollektiivinen) preferenssijärjestys. Ei ole mitenkään itsestään selvää, että tällainen järjestys olisi aina sen enempää mahdollinen kuin tarpeellinenkaan. Monissa päätöstilanteissa tuntuisi riittävän, että pystytään valitsemaan jokin vaihtoehto. Kollektiivisen järjestyksen käsitteen käytölle on kuitenkin filosofi-

sia perusteluja. Päätöksentekoon näyttää yleensä liittyvän rationaalisuusvaatimus, jonka mukaan valitun vaihtoehdon pitäisi olla *paras*, tai ei ainakaan huonompi kuin jokin valitsematta jäänyt vaihtoehto. Äänestyskonteksteissa tämän vaatimuksen luonteva tulkinta on, että valitun vaihtoehdon tulisi olla se, joka parhaiten vastaa äänestäjien tahtoa tai mielipidettä. "Parhaan vaihtoehdon" käsitteestä taas näyttäisi seuraavan ainakin kaksi formaalista vaatimusta. Ensiksikin vaihtoehdot pitäisi pystyä asettamaan järjestykseen, joka on vähintään *asyklinen*. Asyklisyys on transitiivisuutta heikompi vaatimus, mutta se riittää takaamaan, että vaihtoehtojen joukkoon ei sisälly sellaista (valitsematta jäänyttä) alkioita, joka olisi parempi kuin valittu vaihtoehto. Toiseksikin, vaikka järjestyksen ei tarvitse olla täydellinen (sitä, että jokaisesta alkioiden parista x, y pätee, että joko toinen niistä on parempi tai molemmat ovat yhtä hyviä), siinä pitäisi kuitenkin olla määriteltävissä *maksimaalisten alkioiden* joukko. Valituksi tullut vaihtoehto on joko paremmuus- tai yhtä hyvyys -relaatiossa jokaiseen vaihtoehtoon joka ei tule valituksi. Nämä kaksi ehtoa ovat nähdäkseni välttämättömiä, jotta "parhaan vaihtoehdon" käsite ylimalkaan olisi mielekäs. Tiivistetysti, ne takaavat, että jokainen valitsematta jäänyt vaihtoehto on vertailtavissa valitun vaihtoehdon kanssa, ja mikään niistä ei ole valittua vaihtoehtoa parempi.

Kiinnostavaa kyllä, Lehtinen näyttäisi omassa lähestymistavassaan hyväksyvän idealisaatiot (A), (B) ja (C), vaikka hän antaa-kin idealisaatioille tavanomaista vahvemman (utilitaristisen) tulkinnan, ja vaikka (C):hen liittyy hänen tarkastelussaan erityisiä ongelmia (joihin palaamme). Vaikka totesin edellä, että Lehtinen on radikaalimpi sosiaalisen valinnan teorian kriitikko kuin minä, hän on joiltakin osin sitoutunut teorian perusolettamuksiin minua tiukemmin.

2. Riippumattomuusehdoista – jälleen kerran

Lehtisen mielestä riippumattomuusehtoa ("riippumattomuus irrelevanteista vaihtoehtoista" eli IIA) koskevat erimielisyydet ovat sosiaalisen valinnan teorian ratkaiseva heikkous. Itse olen tästä hieman eri mieltä, kahdestakin syystä. Ensiksikin, peruskäsitteitä koskevat jatkuvat erimielisyydet ovat yhteiskuntatieteissä (ja filosofiassa) pikemminkin sääntö kuin poikkeus. Ajateltakoon vaikkapa tasapainon käsitettä taloustieteessä, rakenteen käsitettä sosiologiassa, vallan käsitettä politiikan tutkimuksessa tai tiedon käsitettä tieteenfilosofiassa. Näistä peruskäsitteistä on vallinnut ja vallitsee jatkuva erimielisyys, mutta käsitteitä koskevat kiistat eivät tutkimusalojen kannalta ole mitenkään kohtalokkaita. Toiseksikin, olen Lehtisen kanssa eri mieltä siitä, mikä sosiaalisen valinnan teoriassa on tuo kiistanalainen peruskäsite. Nähdäkseni se on *sosiaalisen* (tai *kollektiivisen*) *preferenssi-* eli *paremmuusjärjestyksen* käsite; riippumattomuusehtoa koskevat erimielisyydet johtuvat lopulta tätä perustavampaa käsitettä koskevista erimielisyyksistä. Tämä ei ole yllättävää, koska sosiaalisen tai kollektiivisen paremmuuden käsitteellä, toisin kuin teknisluontoisella riippumattomuusehdolla, on itsenäistä filosofista mielenkiintoa, joka ei riipu sosiaalisen valinnan teoriasta. Yksinkertaistaen: Tuntuisi houkuttavalta ajatella, että päätöksentekomme tulisi pyrkiä parhaan tai parhaiden vaihtoehtojen valitsemiseen. Ei kuitenkaan ole mitenkään itsestään selvää, mitkä ovat "paremmuuden" kriteerit silloin, kun päätöksentekijöillä on keskenään ristiriitaisia mielipiteitä, tai kun tehtävänä on sovittaa yhteen useita eri suuntiin viittaavia vaatimuksia. On täysin ymmärrettävää, että meillä voi olla erilaisia, perusteltuja tapoja ymmärtää "paremmuus" tällaisessa tilanteessa; on myös mahdollista väittää, että paremmuussuhde ei ole joissakin tilanteissa lainkaan määriteltävissä.

Lehtisen tekstissä esitetyt kommentit liittyvät suurelta osin edellä mainitun riippumattomuusehdon tulkintoihin. Lehtisen epämuodollinen riippumattomuusehdon muotoilu on seuraava:

Riippumattomuussääntö rikkoutuu, jos löydämme kaksi preferenssiprofilia, joissa preferenssien pysyessä samoina kullekin vaihtoehtoparille, mutta muuttuvat joidenkin toisten parien suhteen, sosiaalinen valinta noiden vaihtoehtojen suhteen muuttuu. *Tämä* on se riippumattomuusehto, jonka sosiaalisen valinnan teorian käyttämällä aggregaatiösäännöillä voi ilmaista. Valittavissa olevien vaihtoehtojen pitää siis pysyä samana, kuten myös preferenssien niiden vaihtoehtojen suhteen, jotka ovat kulloinkin tarkastelun alaisena. (Lehtinen 2017, 257.)

Lehtinen väittää, että Suomessa, Ruotsissa ja englanninkielisissä maissa yleisesti käytetty parlamentaarinen äänestysmenettely, jonka hän nimeää ”muutosesityslistasäännöksi”, täyttää riippumattomuusehdon. Asian merkitys ei ole aivan ilmeinen, mutta, kuten Lehtinen toteaa: ”jos kuitenkin olen oikeassa siinä, etteivät muutosesityslistat riko riippumattomuusehtoa, sosiaalisen valinnan teorian metodologia erityisesti äänestysääntöjen tutkimuksessa osoittautuu varsin kyseenalaiseksi”. Paljon näyttäisi siis riippuvan tästä yksittäisestä kysymyksestä, joten otan haasteen vastaan. Samalla myönnän, että SCDV:ssa esittämäni Lehtisen tarkasteluihin kohdistuva kritiikki (s. 218) on liian ylimalkainen, ja sellaisena ehkä harhaanjohtavakin.

Selvennetään asiaa tarkastelemalla kahta preferenssiprofilia. Ensimmäinen on sama kuin Lehtisen taulukko 1, joka puolestaan on sama kuin se jonka esitän kirjani sivulla 213. Se esittää yksinkertaisimman mahdollisen version Condorcet'n paradokista:

Taulukko 1: preferenssit

1 äänestäjä	1 äänestäjä	1 äänestäjä
<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>
<i>b</i>	<i>c</i>	<i>a</i>
<i>c</i>	<i>a</i>	<i>b</i>

Lehtisen notaatiota käyttäen, enemmistöparivertailuihin perustuva järjestys on tämän profiilin kohdalla syklinen järjestys $cPaPbPc$.

Toinen tarkasteltava preferenssi-profiili poikkeaa taulukko 1:stä vain sikäli, että vasemmanpuoleisen äänestäjän preferensseissä vaihtoehdot c ja b vaihtavat paikkaa. Kutsuttakoon sitä taulukko 4:ksi, erotuksena Lehtisen taulukko 2:sta.

Taulukko 4: preferenssit

1 äänestäjä	1 äänestäjä	1 äänestäjä
a	b	c
c	c	a
b	a	b

Enemmistöparivertailuihin perustuva järjestys on tälle profiilille $cPaPb$. Oletetaan, että äänestäjät käyttävät kummassakin tapauksessa muutosesityslistasääntöä, ja että käytetty äänestysjärjestys on (bc, a) . Toisin sanoen äänestyksissä asetetaan ensin vastakkain vaihtoehdot b ja c , ja voittanut vaihtoehto sitten asetetaan a :ta vastaan. Taulukon 1 kohdalla vaihtoehto b voittaa ensimmäisen äänestyksen, ja sitten häviää a :lle, joka voittaa koko äänestyksen. Taulukossa 4 vaihtoehto c taas on niin sanottu Condorcet-voittaja: se voittaa ensin b :n ja sitten a :n.²

Esimerkissä riippumattomuusehto näyttäisi rikkoutuvan. Parista (a, c) sääntö valitsee taulukko 1:n esittämän profiilin kohdalla a :n ja taulukko 4:n kohdalla c :n. Kuitenkin c :n ja a :n suhde äänestäjien preferensseissä on sama kummassakin profiilissa; ero on vaihtoehtoja b ja c koskevilla preferensseillä. Lehtisen mukaan tämä esimerkki ei kuitenkaan osoita, että riippumattomuusehto rikkoutuisi. Hänen tulkintansa mukaan riippumattomuusehto rikkoutuu vain, jos (i) sääntö itse edellyttää

² Tässä tietysti oletetaan, että äänestäjät äänestävät "rehellisesti" eli ilmaisevat taulukoissa esitetyt preferenssit.

valintaa vain kahden vaihtoehdon muodostamasta joukosta, ja (ii) on mahdollista konstruoida kaksi profiilia siten että sääntö valitsee profiileista eri vaihtoehdot, vaikka äänestäjien preferenssit *näiden* vaihtoehtojen välillä ovat kummassakin profiilissa samat. Muutosesityslistamenettelyn soveltaminen taulukojen 1 ja 4 esittämiin profiileihin ei Lehtisen mukaan riko riippumattomuusehtoa vastaan, vaikka vaatimus (ii) näyttäisi olevan voimassa. Syy on se, että äänestysjärjestystä (bc, a) käytettäessä taulukon 1 esittämässä profiilissa ei lainkaan äänestetä vaihtoehtojen a ja c välillä, joten vaatimus (i) ei ole voimassa. Oma kommenttini on, että näiden välillä ei tosiaan äänestetä, ja *täsmälleen tästä syystä* menettely rikkoo riippumattomuusehtoa vastaan. Tässä suhteessa muutosesityslistamenettely ei eroa useimmista käytössä olevista äänestysmenettelyistä: niissäkään lopputulos ei määräydy (vain) parivertailujen perusteella. Jos riippumattomuusehdon rikkoutuminen edellyttäisi vaatimuksen (i) toteutumista, juuri mikään yleisesti käytössä oleva sääntö ei rikkoisi riippumattomuusehtoa.

Ei kuitenkaan kiirehditä asioiden edelle. Vaikka Lehtinen keskittyy siihen riippumattomuusehdon versioon, jossa puhutaan kollektiivisista *valinnoista*, se ei suinkaan ole ainoa kirjallisuudessa esitetty versio. Toinen versio (jota esimerkiksi Arrow käyttää, ja joka niin ikään esitetään Lehtisen käyttämässä lähteissä³) puhuu kollektiivisista *preferenssijärjestyksistä*. Tämän version mukaan riippumattomuus irrelevanteista vaihtoehdoista toteutuu jos ja vain jos on niin, että aina kun on kaksi preferenssiprofiilia, joissa vaihtoehtojen x ja y asema on äänestäjien yksilöllisissä preferensseissä sama, niin vaihtoehtojen x ja y suhde näistä profiileista muodostetuissa kollektiivisissa preferenssijärjestyksissä on sama. Muissa preferensseissä tapahtuvat muutokset eivät siis vaikuta $x:n$ ja $y:n$ keskinäiseen asemaan kollektiivisessä järjestyksessä.

3 Esim. https://en.wikipedia.org/wiki/Independence_of_irrelevant_alternatives#In_social_choice. Luettu 2.8.2017.

Lehtisen kanta on, että muutosesityslistamenettelyä käyttäen konstruoitu kollektiivinen preferenssijärjestys perustuu pelkästään vaihtoehtojen välisiin parittaisiin enemmistövertailuihin. Taulukon 4 kohdalla $a:n$ ja $c:n$ välinen kollektiivinen järjestys on siis cPa . Koska taulukon 1 kuvaamassa asetelmassa $a:n$ ja $c:n$ välillä ei äänestetä $-c$ kun karsiutui jo ensimmäisellä kierroksella $-$ näiden vaihtoehtojen välillä ei ole Lehtisen mukaan lainkaan kollektiivista preferenssisuhdetta. Kollektiivinen preferenssijärjestys on hänen mielestään epätäydellinen. Mutta tällöinhän $a:n$ ja $c:n$ suhde kollektiivisissa preferenssijärjestyksissä *ei* ole molemmissa profiileissa sama. Ja, kuten todettiin, ainoa ero taulukkojen 1 ja 4 kuvaamien profiilien välillä liittyy $b:n$ ja $c:n$ suhteeseen. Lehtinen ja minä voimme siis ainakin päästä yksimielisyyteen siitä, että muutosesityslistamenettely ei toteuta sitä riippumattomuusehdon versiota, joka valintojen sijaan puhuu kollektiivisista preferenssijärjestyksistä.

Ensin näkemältä tuntuu yllättävältä, että Lehtinen päätyy erilaisiin tuloksiin valintoja koskevan riippumattomuusehdon ja kollektiivisia preferenssijärjestyksiä koskevan riippumattomuusehdon välillä. Asia tulee kuitenkin selvemmäksi, kun tarkastellaan periaatetta, jota Lehtinen Amartya K. Seniä seuraten kutsuu *Condorcet-ehdoksi* (tätä ei pidä sekoittaa Condorcet-voittajan käsitteeseen). Hän muotoilee Condorcet-ehdon seuraavasti: $C(S) = \{x \mid x \in S \ \& \ \forall y \in S: xRy\}$. Epämuodollisesti ilmaistuna ehto sanoo, että menettely valitsee jonkin vaihtoehdon jos ja vain jos se on kollektiivisessa preferenssijärjestyksessä vähintään yhtä hyvä kuin kaikki ne vaihtoehdot, joita menettely ei valitse. Tätä ehtoa Lehtinen ei voi hyväksyä, vaikka hän ei asiaa tulekaan eksplisiittisesti sanoneeksi. Katsotaan taulukon 1 profiilia, johon sovelletaan muutosesityslistasääntöä yllä kuvatulla tavalla. Tässä esimerkissä vaihtoehtojen joukko $S = \{a, b, c\}$ ja valintajoukko $C(S) = \{a\}$. Mutta kuten juuri todettiin, koska Lehtisen mukaan $a:ta$ ei koskaan verrata $c:hen$, näiden vaihtoehtojen välillä ei ole preferenssirelaatiota R . Condorcet-ehto ei siis tässä voi pitää paikkaansa. Toisin sanoen, Lehtisen mukaan vaihtoehto voidaan valita, vaikka ei voitaisi

sanoa, että se olisi parempi (tai ainakin yhtä hyvä) kuin jotkin vaihtoehdot, joita ei valita.

Minulle jää kuitenkin epäselväksi, mikä rooli kollektiivisen preferenssijärjestyksen (tai -relaation) käsitteellä Lehtisen mielestä on. On täysin mielekäästä ajatella, että valinnat eivät edellytä preferenssijärjestyksen olemassaoloa – yksi sosiaalisen valinnan teoriaa koskeva kiistakysymys koskee nimenomaan koko käsitteen tarpeellisuutta ja mielekkyyttä. Mutta mihin tarvitaan preferenssijärjестystä, joka ei ilmene valinnoissa? Kuten totesin, kollektiivinen eli sosiaalinen preferenssijärjestys on teoreettinen käsite. Tällainen järjestys, sikäli kuin se on mielekäs, konstruoidaan annetusta profiilista jotakin sääntöä käyttäen. Esimerkiksi erilaiset positionaaliset ja semi-positionaaliset menettelyt (kuten Borda-menettely, pluraliteettäänestys ja eliminoivien preferenssiäänestysten eri versiot) voidaan mieltää erilaisiksi tavoiksi tuottaa kollektiivisiä järjestyksiä. Ne eivät kuitenkaan perustu parivertailuihin. Parivertailujen vaatimus perustuu nimenomaan riippumattomuusehtoon. *Enemmistöparivertailujen* intuitiivinen viehäytys liittyy nähdäkseni siihen, että jos äänestäjät ovat tasa-arvoisia, kahden vaihtoehdon äänestystilanteessa enemmistösääntö on ”luonnollinen” sääntö, kuten monet politiikan teoretikot Hugo Grotiuksesta Hannah Arendtiin ovat esittäneet. Olisi houkuttelevaa yrittää palauttaa monimutkaisemmat tapaukset tähän selväpiirteiseen sääntöön. Sosiaalisen valinnan teorian olennainen sanoma on, että tätä enemmistösäännön intuitiivista hyväksyttävyyttä ei ole mahdollista laajentaa kolmen tai useamman vaihtoehdon tapauksiin.

Lehtisen mukaan muutosesityslistasääntöön liittyvä kollektiivinen preferenssijärjestys konstruoidaan seuraavasti: x on parempi kuin y jos ja vain jos x voittaa y :n parittaisessa enemmistöäänestyksessä. Minä taas esitän, että järjestys on konstruoitava seuraavasti: x on parempi kuin y jos ja vain jos (i) x voittaa y :n parittaisessa enemmistöäänestyksessä tai (ii) on olemassa z siten että x voittaa z :n ja z voittaa y :n parittaisessa enemmistöäänestyksessä, tai (iii) on olemassa z ja w siten että x

voittaa $z:n$ ja z voittaa $w:n$ ja w voittaa $y:n$, tai ... Tämä luonnehdinta erottaa muutosesityslistamenettelyn muista parivertailuihin perustuvista säännöistä. Näin konstruoitu kollektiivinen preferenssijärjestys on transitiivinen ja taulukon 1 esittämissä profiilissa myös täydellinen, nimittäin $aPbPc$.⁴ Tämä on mahdollista, vaikka taulukon 1 tapauksessa enemmistöparivertailuun perustuva järjestys olikin kehämäinen, koska muutosesityslistasääntöön liittyvä kollektiivinen preferenssijärjestys *ei* perustu vain enemmistöparivertailuihin vaan myös eliminointijärjestykseen. Juuri tästä syystä sääntö rikkoo riippumattomuusehtoa vastaan. Sama koskee kaikkia muitakin ei-diktatorisia kollektiivisiä preferenssijärjestyksiä, joiden määrittelyaluetta (*domain*) ei ole rajoitettu ja jotka ovat sopusoinnussa Condorcet-ehdon kanssa. Tämä on itse asiassa Arrowin teoreeman eräs muotoilu.

Todettakoon, että näin konstruoitu muutosesityslistasääntöön liittyvä kollektiivinen järjestys ei muuten ole mitenkään erityisen epäintuitiivinen. Jos taulukon 1 kaltaisia syklisiä preferenssejä ei esiinny, periaatteiden (i), (ii) jne. avulla konstruoitu kollektiivinen preferenssijärjestys on olennaisesti sama kuin pelkästään parivertailuihin perustuva. Tämä on mahdollista, jos preferenssiprofiilit ovat *yksihuippuisia* esimerkiksi siksi, että kaikki kilpailevat esitykset voidaan äänestäjien mielessä asettaa vasemmisto-oikeisto -ulottuvuudelle. Muutosesityslistasääntö on historiallisesti kehittynyt nimenomaan tässä kontekstissa. Se on omaksuttu parlamentaariseksi äänestyssäännöksi tilanteessa, jossa vasemmisto-oikeisto-jako on noussut hallitsevaksi. Kuten Lehtinen toteaa, säännön pohjoismaisessa

4 Säännön ei kuitenkaan tarvitse tuottaa täydellistä järjestystä, jotta Condorcet-ehto toteutuisi. Riittää, että vaihtoehtojen joukossa on maksimaalinen alkio, eli vaihtoehto joka on vähintään yhtä hyvä kuin jokainen valitsematta jäänyt vaihtoehto. Taulukossa 4 ehtojen (i) ja (ii) avulla konstruoitu preferenssijärjestys ei ole täydellinen, koska $a:n$ ja $b:n$ välillä ei ole paremmuusjärjestystä, mutta siinä on silti maksimaalinen alkio c , koska cPa ja cPb pitävät paikkansa.

versiossa äänestykset aloitetaan asettamalla vastakkain toisistaan kauimpana olevat vaihtoehdot – esimerkiksi oikeistolaisin ja vasemmistolaisin esitys – ja edetään kohti joko keskustan esitystä, hallituksen pohjaesitystä, tai *status quota*. Sääntöä käytettäessä siis implisiittisesti oletetaan, että taulukon 1 kaltaisia syklejä ei esiinny, eli määrittelyalue on rajoitettu. Jos äänestäjien preferenssit ovat yksihuippuisia (ei esimerkiksi ole vasemmistolaisia äänestäjiä, jotka pitävät oikeiston esitystä parempana kuin keskustan esitystä), muutosesityslistasääntö on ongelmaton, vaikka kaikkia parivertailuja ei suoritetaakaan.

Tämä riippumattomuusehtoa koskeva tarkastelu selventää Lehtisen ja minun välisiä näkemyseroja. Samalla se havainnollistaa sitä ajatusta, että sosiaalisen valinnan peruskäsitteitä koskevat kiistat usein palautuvat erimielisyyksiin jotka liittyvät sosiaalisen eli kollektiivisen preferenssin käsitteeseen. Vaikka olen kirjassani yrittänyt argumentoida, että riippumattomuusehdolle voi olla intuitiivista tukea, kun katsotaan sen seurauksia, on selvää, että sillä ei ole itsenäistä filosofista mielenkiintoa. Strategista äänestämistä koskevat erimielisyytemme puolestaan palautuvat osin riippumattomuusehtoa koskeviin näkemyksiimme, eikä niitä ole tarpeen tässä yksityiskohtaisesti läpikäydä. Sanottakoon, että oma strategista äänestämistä koskeva kantani sisältää kyllä enemmän vivahteita kuin Lehtisen kuvauksesta välittyy. Koska hän on vastaavasti muuttanut omaa kantaansa nyansoidummaksi, olemme ehkä tässä asiassa lähempänä toisiamme kuin ensi näkemältä luulisi.

3. Utiliteettien maksimoinnista

Sananen vielä Lehtisen omasta konstruktivisesta vaihtoehdosta. Se perustuu vahvimpiin mahdollisiin utiliteettifunktioita koskeviin olettamuksiin. Äänestäjien oletetaan pyrkivän maksimoimaan utiliteettejaan, ja normatiiviseksi kriteeriksi asetetaan intersubjektiivisesti vertailtavien ja kardinaalisesti mitattavissa olevien yksityisten utiliteettien summan maksimointi. Kirjassa kommenttini Lehtisen ehdotukseen (Lehtisen

tekstissä mainitut huomiot 1–4) oli aivan liian lyhyt ja dogmaattinen tyydyttääkseen häntä – tai varmaan ketään muutakaan, joka ottaa utiliteetin maksimointi -ajattelun vakavasti. Huomautin vain siitä, että tämä vaihtoehto edellyttää monia oletuksia, jotka eivät ole deskriptiivisesti uskottavampia tai normatiivisesti houkuttelevampia kuin sosiaalisen valinnan teorioissa yleisesti tehdyt oletukset. Tämän enempää en yrittänyt aiheesta sanoa. Kirjassani tämä lyhytsanaisuus oli harkittua. Toinen vaihtoehto olisi ollut yrittää tarkastella aihetta ja siitä käytyä keskustelua yksityiskohtaisesti. Se olisi kuitenkin vaatinut melkoisesti lisää sivuja teokseen, jota joku voi jo nytkin pitää ylipitkänä. Lisättäköön tässä kuitenkin pari huomiota. Lehtisen tulokset, joiden mukaan strateginen äänestäminen parantaa utilitaristista tehokkuutta, vaikka äänestäjien väliset hyötyerot olisivat epätasaisia, ovat hyvin kiinnostavia. Ne eivät kuitenkaan muuta sitä seikkaa, että Lehtisen simulaatioissa äänestäjien utiliteetit on normalisoitu 0–1 välille, eli, epäteknisesti ilmaisten, niissä oletetaan, että kaikilla äänestäjillä on kaikissa äänestyksissä yhtä paljon voitettavaa ja hävittävää. Asia voidaan myös ilmaista sanomalla, että äänestäjillä tulee olla yhtä paljon valtaa lopputuloksiin riippumatta siitä, miten ne vaikuttavat heidän hyvinvointiinsa. Tämä on utilitaristiselta kannalta ongelmallinen oletus, ja liittyy itse asiassa utilitarististen demokratiateorioiden perusongelmaan. Jos tavoitteena on kokonaisyhyvinvoinnin maksimointi, miten perustellaan se, että äänestäjien vaikutusvalta on kaikissa äänestyksissä yhtä suuri? Yleistä ratkaisua ei ole, mutta Lehtisen ohimennen mainitsemat ”äänikaupat” eli äänestäjien väliset sopimukset, joissa eri päätöksiä yhdistetään paketeiksi, ovat yksi mahdollinen tapa tuoda kollektiivinen päätöksenteko lähemmäs utilitaristista ideaalia. Sen enempää perinteinen sosiaalisen valinnan teorian lähestymistapa kuin Lehtisenkään lähestymistapa eivät pysty käsittelemään tällaisia sopimuksia, koska ne ovat ristiriidassa aiemmin mainitun oletuksen (B) kanssa, jonka mukaan äänestäjien motivaatio liittyy äänestystilanteissa vain parhaan mahdollisen tuloksen saavuttamiseen hyvin määritellystä lop-

putulosten joukosta. Yritän lyhyesti tarkastella tällaisia eri äänestysten yhdistämisistä ja niihin liittyviä ongelmia kirjani luvussa kuusi.

Lisättäköön, että hyvinvoinnin interpersonaalinen vertailtavuus ei sinänsä liity vain utilitarismiin. Kaikki distributiivisen oikeudenmukaisuuden periaatteet edellyttävät jonkinasteista vertailtavuutta, ja monet sosiaalisen valinnan teoreetikot, esimerkiksi Lehtisen mainitsema nobelisti A. K. Sen, ovat kirjoittaneet aiheesta laajasti. Distributiivisia periaatteita on vaikea liittää äänestyskonteksteihin, mutta edellä todettiin, että sama ongelma koskee myös (rajoittamatonta) utiliteetin maksimoinnin periaatetta.

4. Äänestysääntöjen valinnasta

Kaisa Herne tarkastelee omassa esityksessään äänestysääntöjen valintaa. Se on yksi kirjani keskeisiä aiheita. Alaluvussa 3.1 tarkastelen erilaisia käytössä tapoja olevia valita edustajat ja tehdä kollektiivisia päätöksiä. Pysin esimerkin kautta osoittamaan, miten ne voivat johtaa erilaisiin valintoihin⁵, ja muotoilen dilemman, jota kutsun Locken ongelmaksi.⁶ Perusongelma

5 Esittämäni esimerkki (SCDV, 69) on itse asiassa vielä hiukan dramaattisempi kuin Herneen kuvaama. Vertailen siinä kymmentä erilaista äänestysmenettelyä (joista kaikki, yhtä lukuun ottamatta, ovat tosiasiallisesti käytettyjä), ja tarkastelen niiden tuottamia kollektiivisia järjestyksiä. Esimerkissä ne eivät ainoastaan valitse eri ehdokkaita, vaan jakavat myös muut sijat eri tavoin, siten että ehdokas, joka yhtä menettelyä käyttäen tulee valituksi, voi toista menettelyä käyttäen jäädä viimeiselle sijalle.

6 Vrt. John Locke: "Sellaisissa hallinnoissa, joissa osa lainsäädäntöelimistä muodostuu kansan valitsemista edustajista, tämä edustus muodostuu ajan kuluessa varsin eriarvoiseksi ja epäsuhteelliseksi. (...) Lainsäätäjän perustaminen on yhteiskunnan alkuperäinen ja ylin ratkaisu, joka edeltää kaikkia positiivisia lakeja ja riippuu yksin kansasta, joten mikään alempi valta ei voi sitä muuttaa. Ja sen vuoksi, kun lainsäätäjät on kerran asetettu, ei kansalla, sellaisen hallitusjärjestyksen

on seuraava. Jos äänestysääntöjen muuttaminen tehdään hyvin helpoksi, niin ne joilla on tämä valta, voivat käyttää sitä manipulaation välineenä ja muuttella sitä tilanteen mukaan itselleen edullisella tavalla. Jos taas järjestelmän muuttaminen tehdään liian vaikeaksi, ei ole mahdollista korjata siihen mahdollisesti syntyviä eriarvoisuuksia ja epäsuhteellisuuksia, ellei epäoikeudenmukaisuuksista hyötyviä tahoja saada muutosvaatimusten taakse.

John Locken sanoin, ”rehti ja oikeudenmukainen edustus on kansan etu kuten myös tavoite”. Päätöksentekijöiden velvollisuus on valita oikeudenmukaisin mahdollinen vaalijärjestelmä. (He eivät aina noudata tätä velvollisuuttaan, mutta sen seikan, että valtaa voidaan käyttää väärin, ei pitäisi olla yllätys kenellekään.) Ongelma on siinä, että mahdollisia oikeudenmukaisuuskriteerejä on hyvin paljon. Kirjallisuudessa esitettyjä *poliittiseen tasa-arvoon* liittyviä kriteerejä ovat esimerkiksi äänestäjien tasa-arvoinen kohtelu, eri väestöryhmien tasa-arvoinen kohtelu, eri puolueiden tasa-arvoinen kohtelu, ehdokkaiden tasa-arvoinen kohtelu, ja alueellinen edustavuus. Järjestelmän *responsiivisuuteen* liittyvät esimerkiksi seuraavat vaatimukset: laajimman kannatuksen saavien ehdokkaiden tulisi tulla valituiksi, puolueiden edustuksen tulisi olla suhteessa niiden kannatukseen, parlamenttiedustajien enemmistön mielipiteiden tulisi käydä yksiin äänestäjien enemmistön mielipiteiden kanssa, ja hallituskoalitioiden tulisi heijastaa vaalituloksia. Lopuksi, vaalijärjestelmän *rationaalisuuteen* liittyvät esimerkiksi seuraavat vaatimukset: äänestäjille pitäisi olla tarjolla selkeitä valintoja, valitut edustuselimet eivät saisi olla liian hajanaisia, ääriryhmille ei pitäisi taata ainakaan yliedustusta, järjestelmän pitäisi olla ymmärrettävä, eikä sen pitäisi houkutellessa strategiseen äänestämiseen. Ei ole vaikea osoittaa, että monet näistä vaatimuksista voi-

piteissa josta puhumme, ole valtaa toimia niin kauan kuin hallitus on toiminnassa; tätä ongelmaa on pidetty ratkaisemattomana.” (Tutkielma hallitusvallasta, §157.)

vat olla keskenään yhteen sopimattomia ainakin joissakin tilanteissa. Se, joka haluaa manipuloida vaalijärjestelmää, voi valita itselleen sopivat perustelut ja väittää pyrkivänsä vain oikeudenmukaisuuden toteuttamiseen.

Herneen käsittelemä ajatus tietämättömyyden verhon takana tehtävästä valinnasta oikeudenmukaisuuden takaajana on modernin yhteiskuntafilosofian keskeisiä oivalluksia. Jos päätöksentekijät eivät tiedä, millä tavoin eri säännöt vaikuttavat heidän omiin etuihinsa tai heidän edustamiinsa ryhmäetuihin, he joutuvat omaksumaan puolueettoman näkökulman sääntöihin – tai, tarkemmin sanoen, puolueeton näkökulma ja henkilökohtainen näkökulma lankeavat yhteen. Tuntuu ensi kuulemalla oudolta, että tiedon puute johtaisi parempiin päätöksiin. Tällaista ”tietämättömyyden verhoa” kuitenkin sovelletaan esimerkiksi tieteellisten aikakauslehtien anonyymissä vertaisarvioinnissa.

Herneen selostamat päätöksentekokokeet osoittavat, että tietämättömyyden verhoa ei tarvitse mieltää vain ajatukselliseksi apuvälineeksi. Kokeiden tulokset ovat myös kiinnostavia. Herneen havaintojen mukaan tietämättömyyden verhon takana tehdyissä valinnoissa koeryhmät päätyivät valitsemaan päätöksentekomenettelyksi Borda-menettelyn (jonka jotkut lukijat ehkä parhaiten tuntevat Euroviisujen äänestysmenettelynä). Kiinnostavaa kyllä, samaan tulokseen on aiemmin päädytty ajatuskokeiden tasolla. Robert Sugden (1981, 132–145) on argumentoinut, että rationaaliset toimijat, valitessaan äänestysmenettelyä tietämättömyyden verhon takana, päätyvät nimenomaan Borda-menettelyyn. Olen itse esittänyt, että ranskalaisen matemaatikko Jean-Pierre de Laplacen, ja hänen argumentaatiotaan seuraavan suomalaisen Lorenz Lindelöfin 1800-luvulla esittämät argumentit Borda-menettelyn puolesta voitaisiin rekonstruoida samaan tapaan (Lagerspetz 2016a).

Vaikka empiiriset deliberaatiokokeet ovat tietyllä tavalla vakuuttavampia kuin pelkät ajatuskokeet, ne nähdäkseni ovat alttiita osin samantyyppisille metodologisille ongelmille. Sekä ajatuskokeet että laboratorioskokeet ovat molemmat hyvin etäällä

reaalimaailman poliittisista valinnoista. Herneenkin mainitsema Jon Elster (1988) on argumentoinut, että ”on mahdotonta ennustaa varmasti tai edes kvantifioidulla todennäköisyydellä jonkin merkittävän konstitutionaalisen muutoksen seurauksia” ja tästä syystä konstitutionaaliset muutokset (jollaiseksi vaalijärjestelmän valinta on syytä laskea, olipa se muodollisesti määrätty perustuslain tasolla tai ei) tulisi perustella vain oikeudenmukaisuudesta käsin. Oikeudenmukaisuuskriteerien – esimerkiksi yllä olevien vaalijärjestelmän oikeudenmukaisuutta koskevien kriteerien – soveltaminen edellyttää kuitenkin myös tietoa seurauksista, kuten Sartori (1997, 198) huomauttaa. Perustuslaillinen oikeudenmukaisuus ei ole Rawlsin puhdasta proseduraalista oikeudenmukaisuutta, jossa meillä ei ole *mitään* lopputuloksia koskevia kriteereitä.

Samalla, kun päätöksentekijöiden tulisi olla tietämättömiä omasta tulevasta asemastaan, heillä tulisi olla käytettävissä mahdollisimman paljon tietoa siitä, mitä seurauksia heidän tietämättömyyden verhon takana valitsemillaan periaatteilla on. Mitä kontekstiherkempiä valintatilanteet ovat, sitä hankalampaa on yhdistää näitä tiedon ja tietämättömyyden vaatimuksia. Kirjassani pyrin argumentoimaan, että äänestys- ja vaalijärjestelmien oikeudenmukaisuus on osittain kontekstisensitiivinen ominaisuus. Esimerkiksi kvalifioimaton enemmistöperiaate saattaa monissa yhteyksissä olla oikeudenmukaisin tapa tehdä päätöksiä. Yhteisöissä, joissa esimerkiksi uskonnolliset tai kielelliset jakolinjat ovat hallitsevia, sen käyttö saattaa kuitenkin johtaa enemmistön tyranniaan.

5. Lopuksi

Minusta ”sosiaalisen valinnan teoriaa”, sen enempää kuin muitakaan tutkimusohjelmia, ei ole syytä määritellä ahtaasti. Sanoista on tietysti turha kiistellä. Esimerkiksi Lehtisen strategista äänestämistä koskevat simulaatiotutkimukset ja Herneen äänestysmenettelyjen valintoja koskevat deliberaatiokokeet ovat joka tapauksessa erinomaisia esimerkkejä siitä, miten Kenneth Arrowin ja Duncan Blackin alkujaan inspiroima ja 1700-luvun

ranskalaisten matemaatikkojen ennakoima päätöksentekomenettelyjen systemaattinen tutkimus elää ja voi hyvin. Kirjassani peräänkuulutan perinteisten politiikan filosofien, empiiristä demokratiatutkimusta tekevien ja päätöksenteon teoreetikkojen yhteistyötä ja jatkuvaa vuoropuhelua. Sellaiseen olen kirjassani pyrkinyt, ja tämä ajatustenvaihto on askel samalla tiellä.

Turun yliopisto

Kirjallisuus

- Arrow, Kenneth J. (1963) *Social Choice and Individual Values*. 2nd ed. New Haven: Yale University Press.
- Elster, Jon (1988) "Arguments for Constitutional Choice: Reflections on the Transition to Socialism." Teoksessa J. Elster & R. Slagstad (toim.) *Constitutionalism and Democracy*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Herne, Kaisa (2017) "Miten valitaan äänestysääntöjä?" *Ajatus* 74, 281–293.
- Lagerspetz, Eerik (2016a) "1800-luvun suomalaista äänestysteoriaa: Lorenz Lindelöf ja J. W. Snellman." *Politiikka* 58, 298–309.
- Lagerspetz, Eerik (2016b) *Social Choice and Democratic Values*. Heidelberg: Springer.
- Lehtinen, Aki (2017) "Riippumattomuusehto sosiaalisen valinnan teoriassa – melkein viimeistä kertaa." *Ajatus* 74, 341–279.
- Locke, John (1689/1995) *Tutkielma hallitusvallasta*. Suom. Mikko Yrjönsuuri. Gaudeamus, Helsinki.
- Sartori, Giovanni (1997) *Comparative Constitutional Engineering*. Toinen painos. Macmillan Press, Lontoo.
- Sugden, Robert (1981) *The Political Economy of Public Choice: An introduction to welfare economics*. Oxford: Martin Robertson.